

HET NATIONAAL LEGERMONUMENT GREBBEBERG

De militaire begraafplaats op de Grebbeberg is een van de meest markante locaties in de gemeente Rhenen. Gesticht op het terrein waar in de meidagen van 1940 zo verwoed tegenstand werd geboden tegen een oppermachtige Duitse vijand, is het gewijde grond geworden waar jaarlijks herdenkingen plaatsvinden. Er is het een en ander gebeurd, voor het zover was, redenen waarom een kort overzicht over de ontstaansgeschiedenis in dit herdenkingsnummer op zijn plaats lijkt.

Dat er een begraafplaats van nationaal belang zou moeten komen stond reeds gedurende de oorlog vast. Na de bevrijding, en wel in oktober 1946 werd er een Stichting Nationaal Leger Monument Grebbeberg in het leven geroepen. Voor de keuze van een architect werd een voordracht van drie architecten met 'grootte architectonische begaafdheid' opgesteld door een speciaal college van advies. Eind december 1947 werd uiteindelijk de Rotterdamse architect J.J.P. Oud aangetrokken

De grond tegenover het terrein waarop het Militair Kerkhof Grebbeberg was gelegen, werd door de N.V. tot Exploitatie van de Grebbeberg in de persoon van de heer D.L. Leccius de Ridder vrijwel kosteloos afgestaan tot stichting van het monument aldaar.

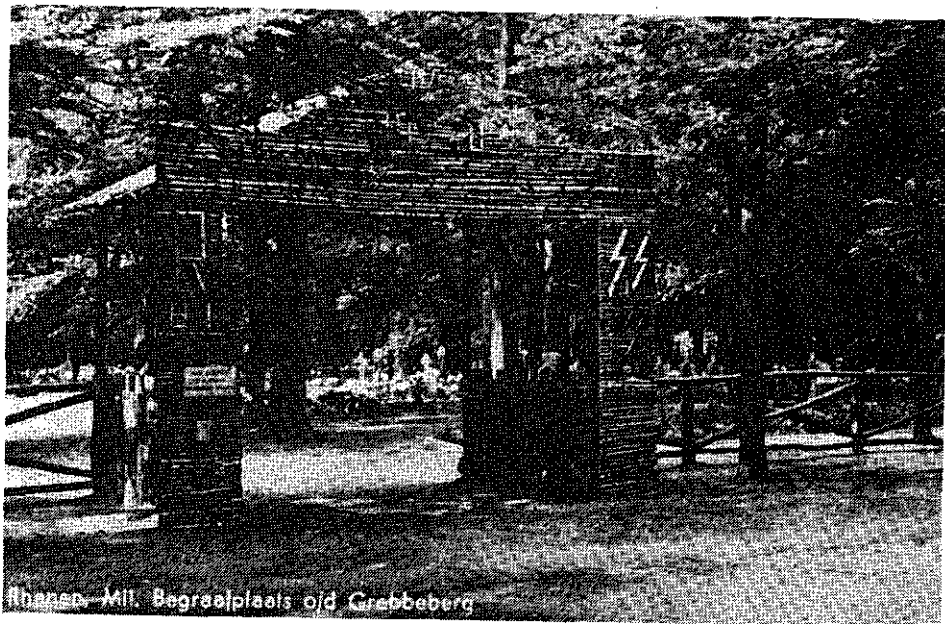
De toenmalige burgemeester van Rhenen, Jhr. Mr. L.H.N.F.M. Bosch Ridder van Rosenthal heeft, als lid van de Commissie voor het Grebbemonument, zeer veel werk verricht

Er werden wegen gezocht om aan de nodige financiële middelen te komen. Geheel onverwacht meldde zich toen bij de Rhenense burgemeester Jhr. Mr. L.H.F.N.M. Bosch Ridder van Rosenthal het Haagse mannenkoor 'Die Haghe Sangers'. Zij bleken ingespeeld te hebben op de oproep van Radio Oranje, in de Oorlog gedaan, alle koperen centen uit handen van de Duitsers te houden om er na de Oorlog een nationaal monument van te gieten. Zo begon in mei '47 de beroemde centenactie met een storting van f 139,30, een actie die uitgroeide tot een nationale campagne.

Er hebben in het begin serieuze plannen bestaan, onder voorbehoud van 's Ministers toestemming, een bronzen luidklok te laten gieten van de centen, die door de Rhenense burgemeester werden ingezameld. Het Ministerie van Financiën

Het gele houten kruis dat jaren gediend heeft als herdenkingsmonument op de Grebbeberg.

Rheinl. Mil. Begraafplaats o/d Grebbeberg

Het eenvoudige houten hek dat in de Duitse tijd de toegang gaf tot het Grebbekerkhof.

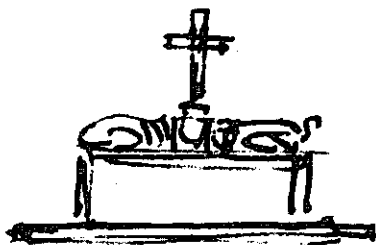

Militaire Begraafplaats Grebbe, Rhenen

Het latere ijzeren toegangshek tot het Grebbekerkhof.

nam later geschrokken contact op met de burgemeester, die laconiek mede kon delen, dat hier geen sprake van was. De centen werden keurig ingewisseld, o.a. bij 's Rijks Munt te Utrecht: f 2368,65. In september '49 begon de actie via de postkantoren, welke ongeveer zo'n 10.000 gulden opbracht, het bedrag aan contanten was toen opgelopen tot 24.249,31. In oktober '48 schreef Bosch van Rosenthal aan Oud, dat hij reeds 750.000 centen had en er geen plaats voor meer kon vinden. In december 1948 waren er inmiddels 1 miljoen centen binnengekomen. In totaal werden er bij deze actie 2.400.000 centen bijeengebracht. Uit de actie van de verkoop van het Damplantsoen te Amsterdam ontving het Grebbe Comité 70.000 gulden.

In 1949 werd de bekende organisator van spektakels, Carel Briels ingeschakeld bij het maken van plannen tot een grote manifestatie. Hierbij was onder meer ook generaal Winkelman aanwezig. Het overleg liep op niets uit, mede omdat Briels een spel uitsluitend voor kinderen wenste. Oud kwam al zeer snel met een levensvatbaar idee. Er stond op de begraafplaats een groot geel gevernist houten kruis, dat tot dan toe een rol speelde bij herdenkingen. Oud wilde het vervangen door een grote stenen sokkel, waarop een hoog kruis kwam, geflankeerd door twee leeuwen. Aan de overzijde van de straatweg wilde hij een amfitheater met

De eerste schets van het Monument door architect Oud

een klokketoren bouwen. De situatie ter plaatse leverde echter wat problemen op. Ten eerste dus de straatweg, die dwars door het gehele monument zou komen te lopen. Er is sprake geweest van het omleiden van deze weg, vanaf Ouwehand's Dierenpark naar beneden, onderlangs de Grebbeberg. Ook speelde men met de gedachte, de ingang tot de begraafplaats naar achteren te verleggen. Ten tweede stond het betreffende terrein ten zuiden van de straatweg op de

lijst van natuurgebieden, waarvoor overleg met de Rijksdienst voor het Nationale Plan nodig was. Ook bestond er onenigheid tussen het Ministerie van Oorlog en de burgemeester over de plaatsing van het monument (sept. '47).

Oud had al in 1949 contact opgenomen met de Amsterdamse beeldhouwer John Rådecker. Er is nog even wat deining geweest over diens politieke opvattingen, want Rådecker zou communist zijn. Nu was communisme in die jaren haast even besmet als het fascisme. Zelf verdedigde hij zich tegen de aantijgingen als volgt: 'Ik heb voor de Vrede mijn naam gegeven, dat zal ik altijd blijven doen'. De toenmalige burgemeester van Amsterdam schreef: 'De Heer R., over wie U mij inlichtingen vroeg, is geen lid geweest van de C.P.N., doch hij wordt wel als uiterst links georiënteerd beschouwd. Van harte hoop ik, dat men de kunstenaar in hem zal laten praevaleren boven een politieke instelling, omdat men ethisch communistisch kan voelen, mits men maar niet een Russisch systeem aanvaardt. Wat zou er van kunstenaars overblijven, indien deze niet in temperament en in geest afwijkend waren van de solide burgerlijke opvattingen? ... De architect, met wie R. harmonisch samenwerkt en die ook in onze combinatie voor het Nationale Monument is betrokken, is er borg voor, dat iets schoons tot stand kan komen'. In maart '50 werd door Noekie, onder toezicht van zijn vader John Raedecker, aangevangen met het hakken van de leeuwen, een werk dat in oktober '51 gereed was. Het materiaal bestond uit zogenaamde lichte Vaurion kalksteen. Er is nog een anecdote verbonden aan de forse uitvoering van de leeuwen. Bosch van Rosenthal vroeg Rådecker namelijk hoe hij aan zijn inspiratie voor deze leeuwen gekomen was. Deze vertelde toen, dat hij eens achter Koningin Wilhelmina liep en daarbij dacht 'dat is een koninklijk achterwerk'. Daar zijn toen de achterkanten van de leeuwen naar gemaakt!

Filosofie

Bij Oud rezen er vragen of de symboliek van zijn monument in iconografische zin wel juist was. Hij had de leeuwen als symbool van overwinning gedacht, Bosch van Rosenthal had hier ook zijn ideeën over. Uiteindelijk werd advies gevraagd aan Prof. Grondijs, die doorverwees naar Prof. Van Gelder en de secretaris van Monumentenzorg, Dr. W.A. Visser, die een uiteenzetting verstrekke, gebaseerd op bijbelse begrippen. Hierin is de leeuw, liggend onder de voeten van liggende graffiguren een symbool van de overwin-

ning op de zonde en de dood en het vertrouwen op de verrijzenis en het eeuwige leven.

De filosofie van het monument, zoals Oud dit heeft mogen afbouwen, werd door hem zelf als volgt toegelicht:

Voorop stond dat uitgegaan moest worden van een opzet, waarbij gedurende een plechtigheid en het leggen van kransen bij het monument de aanwezigen met het gezicht naar de graven gekeerd zouden staan. Daar het bovendien niet toelaatbaar was het deel van het monument, waartegen de kransen gelegd werden, zelf met de achterkant naar het kerkhof te plaatsen, en, omdat alleen aan de wegzijde voldoende ruimte voor opstelling van troepen was, werd het eigenlijke monument uitgevoerd met een tweezijdig front, bij de ingang van de begraafplaats.

Het bestaat dus uit twee liggende leeuwen als symbool van de overwinning op de dood en het vertrouwen op de verrijzenis en het eeuwig leven, waartussen - en door een voetstuk daarvan gescheiden - het Kruis. Het basement bevat een inscriptie en het Nederlandse wapen. Om tot een tweezijdig front te komen, kijkt een der leeuwen naar voren en de andere naar achteren. De inscriptie luidt:

DEN VADERLANT GHETROUWE   BLIJF ICK TOT IN DEN DOOT

Er was ook nog even enige onduidelijkheid of het 'doot' of 'doet' zou moeten zijn. De letters zijn speciaal ontworpen door de beroemde graficus Jan van Krimpen, die in februari 1950 hiervoor benaderd werd. Deze zelfde tekst had reeds in de vorm van ijzeren letters op het oude smeedijzeren hek gestaan, waarop ze in 1946 waren aangebracht.

De aanleg van het geheel, inclusief de omheining van de begraafplaats, geschiedde onder supervisie van de Genie, in de persoon van de Eerstaanwezend Ingenieur der Genie te Amersfoort, de lt. kolonel A.M.S. Perquin, later opgevolgd door de lt. kol. Ing. H. van de Bos. Juristen van het Ministerie van Oorlog hadden in de begrafeniswet ontdekt dat er om een begraafplaats een muur van 2 m hoogte diende te worden aangebracht. Oud en Bosch van Rosenthal waren het hier zeer mee oneens: het zou het zicht en de verbinding met de natuur te veel verstoren. Het echtpaar Bosch van Rosenthal kwam op het idee om het effect te omzeilen door eerst een diepe greppel om de begraafplaats te laten graven en in die greppel de ommuring in de vorm van een muurtje met een hekwerk erop te bouwen. Nu is deze omheining nauwelijks storend!

Zeer geachte Heer Bosch,
Mw bezoek op Donderdagmorgen
zal ik zeer op prijs stellen. Ik ben
dan bij Joh. Fuschédé en Zonen
Klokkhuisplein 5.

Ik hoop dat het weer mogelijk
zal blyken een adres te vinden
voor de uitvoering van een goede
bronzen plaat: enkele jaren
geleden was dit niet mogelijk
behalve dan in Engeland. En
dat zou weer andere bezwaren
kunnen meebrengen. Voor deze
zaken zal de heer Oud zeker
kunnen helpen.

Met alle hoogachting

Mw dw

J. van Krimpen

Haarlem 17 November 1952

10-12-1947. Burgemeester Bosch van Rosenthal brengt bij het gele houten kruis aarde van de prov. Utrecht in de urn, die zal worden geplaatst in het Nationale Monument op de Dam. Op de achtergrond enkele leden van de Harmonie Ons Genoegen o.l.v. Piet Hoolhorst (met vlinderdas).

Het Bestek en voorwaarden waarnaar door de Eerstaanwezende Ingenieur der Genie te Amersfoort werd aanbesteed 'Het oprichten van het Nationaal Legermonument c.a. bij het militair kerkhof op de Grebbeberg te Rhenen' werd in het voorjaar 1952 voor inschrijving vastgesteld. Hierin werd een viertal onderdelen omschreven: a. het maken van een opstelingsplaats voor troepenonderdelen, b. het maken van een open aula met sierwand en trap, alsmede fondamenteën voor een klokketoren en zes natuurstenen banken, c. het maken van een klokketoren en d. het maken van zes natuurstenen banken.

Er was aanvankelijk ook gedacht aan een tegelpad van de ingang van de begraafplaats, dwars over de straatweg heen naar de overzijde. Dit plan is nooit tot uitvoering gekomen.

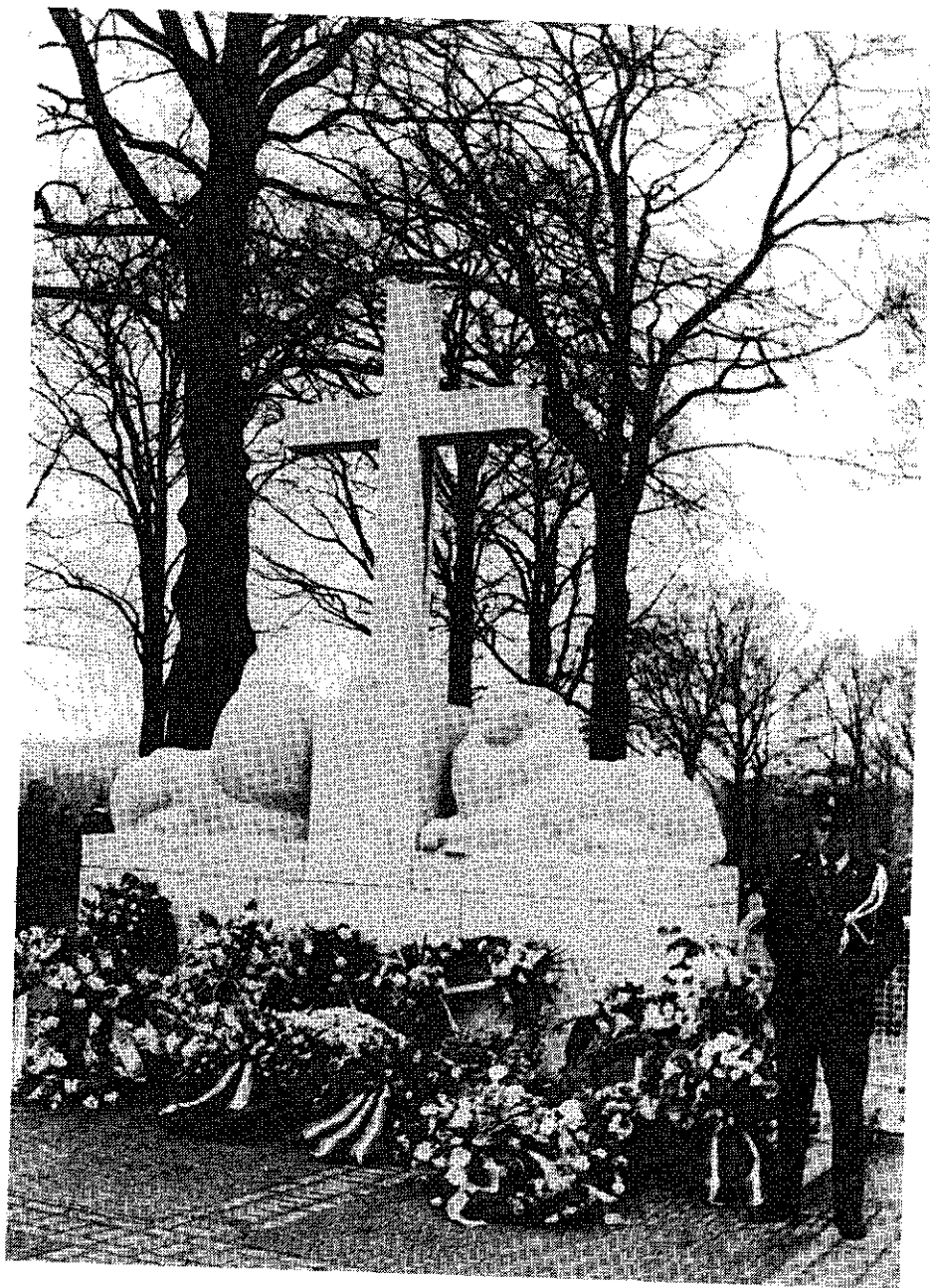
Het heeft oorspronkelijk in de bedoeling gelegen, het monument in mei 1950 in te wijden. Door allerlei omstandigheden, zoals het wachten op goedkeuring of vergunning van wel 40 instanties, zoals oud burg. Bosch van Rosenthal mij vertelde, was in 1950 slechts de sokkel bij de ingang van de begraafplaats voltooid. Het kruis en een der flankerende leeuwen waren gereed. In 1951 was tenminste het monument met de leeuwen geheel gereed gekomen.

Eind 1952 werd de beroemde graficus J. van Krimpen weer bereid gevonden een speciaal letterontwerp te maken voor de aan te brengen tekst op de 7,5 meter hoge klokketoren. Aanvankelijk wilde men de tekst op een bronzen plaat aanbrengen maar bij nader inzien vond men het te duur en Oud vond 'het eigenlijk niet eens zo mooi om dat brons aan het monument te hebben, een beetje: jubileum van een fabrieks-directeur of zo iets'. Hij stelde voor de letters gewoon in de natuursteen te hakken. Op voorstel van Van Krimpen en Oud zou de tekst worden opgesteld door de dichter J.C. Bloem.

Ook was gedacht aan Roland Holst maar men was van mening dat men bij Bloem iets zekerder was van wat er voor de dag zou komen en bovendien iets 'begrijpelijkers'. Bosch van Rosenthal en Oud hadden in elk geval iets over de 'centen' in de aan te brengen tekst willen verwerken, maar Bloem vond dit uiteindelijk toch te triviaal voor een monument

Burg. Schoonderbeek legt een krans op 4 mei 1985.

Herdenking Grebbeberg, 4 mei 1985.

op een zo belangrijke plaats. Het werd:

VIJF DAGEN - EN DE VRIJHEID GING VERLOREN
VIJF JAREN - EN EERST TOEN WERD ZIJ HERBOREN
ZO MOEIZAAM TRIOMFEERT GERECHTIGHEID
AAN DIT BESEF ZIJ DEZE GROND GEWIJD

Bosch van Rosenthal ging accoord met laten vervallen van de bronzen plaat, 'het is wel wat burgerlijk. Maar wat doen we nu met de centen. Ik moet wel iets uit brons hebben, anders geloven de mensen me nooit meer, of kunnen we beweren, dat de centen in de klok zitten?' schreef hij aan Oud. Bosch kwam daarna op het idee, symbolisch wat koperen centen in de gesmolten klokkespijs te werpen en zo is het uiteindelijk ook gegaan. Het aantal centen moest wel vooraf aan de gieterij worden opgegeven, zodat rekening gehouden kon worden met de toe te voegen hoeveelheid tin.

De verwerving van de luidklok heeft heel wat voeten in aarde gehad. De aanvankelijke verwachting, deze door enkele Nederlandse klokkengieters voor niets aangeboden te krijgen, bleek ijdele hoop te zijn. Na ampel overleg kwam uiteindelijk in januari 1953 de oplossing waarbij door de klokkengieters Eijsbouts Lips te Asten, Van Bergen te Heiligerlee en Petit en Fritsen te Aarle-Rixtel gezamenlijk een deel, ruim de helft, voor eigen rekening werd genomen. Het ontbrekende deel werd vrijwel geheel aangevuld door enkele metaal-leveranciers, waaronder Alcu Metaal te Utrecht, dat alle metalen had geleverd voor het Americacarillon dat door Koningin Juliana namens Nederland aan President Truman van de V.S. cadeau was gedaan.

De klok, gegoten door Eijsbouts, heeft een diameter van 97 cm, het gewicht bedraagt 540 kg. De aanvankelijk gedachte kroon werd in verband met de kosten achterwege gelaten, op de klank had deze toch geen invloed. Het opschrift op de klok luidt:

IK SPREEK VOOR HEM DIE VIEL

De letters werden ruim gespatieerd zodat deze de gehele rand vullen, gescheiden met een oud centstuk. Als randversiering is alleen het Nederlandse wapen met de leeuwen gebruikt, ook daartussen eenvoudige figuurtjes van centstukken. Tenslotte zijn de drie klokkengieterijen vermeld. De gieting vond plaats op 15 april 1953. De luidklok is opgehangen in een eenvoudige klokkestoel boven op de klok-

ketoren.

Bij de overdracht van het monument op 4 mei 1953 aan de Staat der Nederlanden werd door de voorzitter van de Stichting, Jhr. van Grotenhuis van Onstein het volgende woord gesproken:

Dit monument is gegroeid uit het hart van het Nederlandse Volk. Van Noord tot Zuid, van Oost tot West, in dorp en stad heeft ieder Nederlander het zijne bijgedragen. Velen door den aankoop van stukjes Damterrein - meer nog door hun deelname aan de centen-actie.

Het monument is geboren uit de samenwerking van vele Nederlanders: grondeigenaar en architect; beeldhouwers en dichter; klokkegieter en sierkunstenaar; tuinarchitect en mozaïekwerker; grondwerker en bouwer; militair en burger. Kunstenaars en werkers, hand in hand.

Het comité werkt door, opdat de laatste versieringen: de reliefs achter de klokketoren en de tegelbaan naar het kerkhof - de schoonheid en de symboliek van het geheel mogen voltooiën.

Het past mij niet, iemand met name te danken want het monument is van ons allen.

Wij - het Nederlandse Volk - dragen het over in de hoede van de Staat der Nederlanden, opdat de offers, rond dezen berg en op geheel de wereld gebracht, telkens weer worden herdacht door de mond van de klok die het randschrift draagt: 'IK LUID - VOOR HEM - DIE VIEL.'

Het Grebbemonument speelt jaarlijks nog een rol bij herdenkingen. Iedere 4e mei wordt door de Koninklijke Landmacht een plechtigheid bij het monument gehouden. Op de Tweede Pinksterdag wordt door het 8e Regiment Infanterie een herdenking georganiseerd. Hierbij wordt medewerking verleend door de Rhenense Harmonie Ons Genoegen en de Zangvereniging Eben-Haëzer. De herdenkingen van het 8e Regiment werden in de oorlogsjaren door burg. d'Aumale van Hardenbroek, in opdracht van de Duitse bezetters verboden.

Bronnen:

Gemeentearchief Rhenen

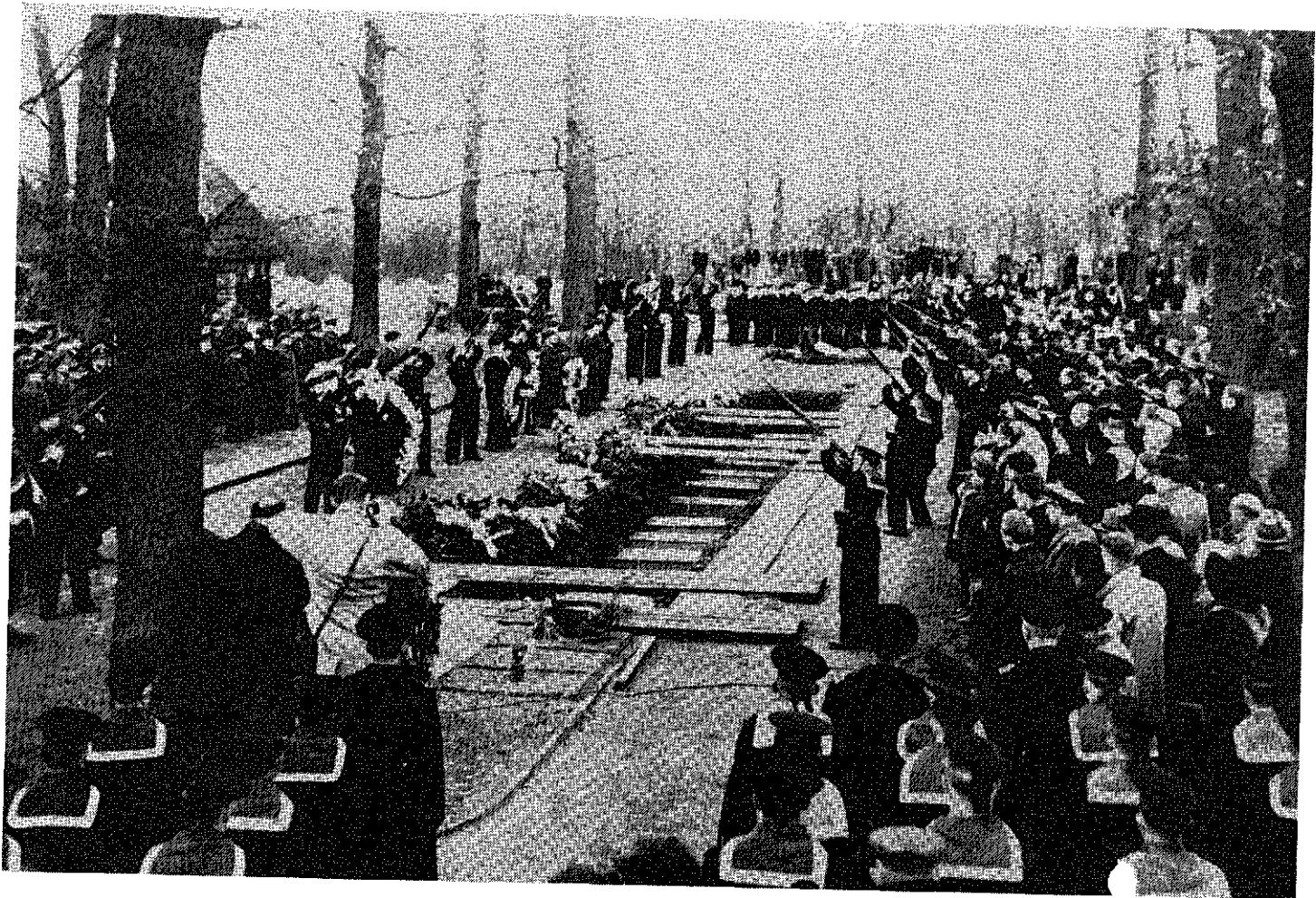
Interview op de band van H.P. Deys met Jhr. Mr. L.H.N.F.M.
Bosch van Rosenthal, november 1983.

H.P. Deys

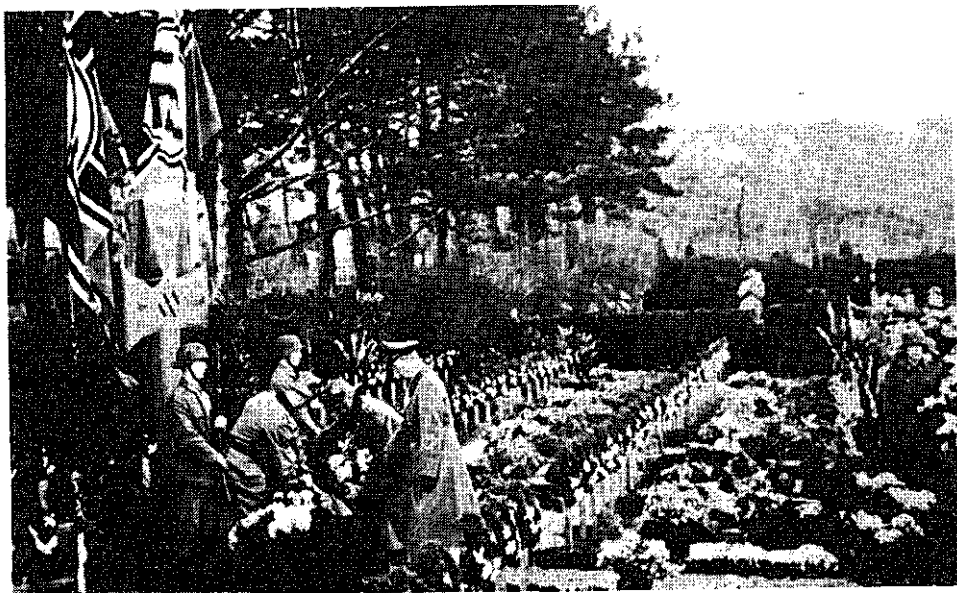

Kranslegging bij het Grebbemonument, 4 mei 1954.

Bijzetting op de Grebbeberg van in Frankrijk gesneuvelde militairen van de Kon. Landmacht, de Kon. Marine en de Luchtstrijdkrachten, 28-2-1950. Het erasalvo wordt gebracht.

'Heldengedenktag' 21-3-1943 in aanwezigheid van de Wehrmachtsbefehlshaber i.d. Nederlanden General der Flieger Fr. Christiansen, de Reichsminister Reichskommissar Dr. Seyss-Inquart en Anton Mussert, de leider van de N.S.B.

Een van de kazematten langs de Grift, Rhenen, juni 1940.